

RECERCA I DOCUMENTACIÓ EN ETNOPOÈTICA I FOLKLORE: L'ARXIU DE FOLKLORE DEL DEPARTAMENT DE FILOLOGIA CATALANA DE LA UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

CARME ORIOL I JOSEP M. PUJOL
Universitat Rovira i Virgili

El Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili (URV) disposa d'una unitat de recerca, l'Arxiu de Folklore, que es va crear l'any 1994 en el marc d'un projecte d'investigació cofinançat per la Generalitat de Catalunya i per la Universitat Rovira i Virgili.¹ Els responsables de dur a terme el projecte vam ser els professors Josep M. Pujol i Carme Oriol i, des de llavors, ens ocupem de l'activitat de recerca que es desenvolupa al voltant de l'*Arxiu*.²

L'*Arxiu* és la conseqüència natural i directa de l'activitat acadèmica duta a terme des del curs 1979/80 (en el que aleshores eren les Dependències de Tarragona de la Universitat de Barcelona) en l'estudi de la literatura oral popular. Aquell curs, Josep M. Pujol va rebre l'encàrrec del director del Departament de Filologia Catalana, Jaume Vidal i Alcover (1923-91), d'impartir una assignatura dedicada a l'estudi de la literatura tradicional en la llicenciatura de Filologia Catalana.

Amb els anys, les assignatures que s'han impartit en els diferents plans d'estudis de la llicenciatura de Filologia Catalana i, actualment, en el grau de Llengua i Literatura Catalanes (Literatura tradicional, Etnopoètica, Folklore narratiu i Narrativa oral); i en els estudis de tercer cicle (màsters i doctorat) han generat tota una sèrie de materials (enregistraments d'àudio i de vídeo, transcripcions, fotografies, fitxes paremiològiques, etc.) provinents del treball de camp realitzat per l'alumnat. La major part d'aquests materials provenen de les comarques més meridionals del Principat de Catalunya, que és la principal zona d'influència de la URV. Per tant, l'*Arxiu* és un espai arrelat al territori en el qual

1. El finançament rebut de la Generalitat de Catalunya en concepte d'infraestructura científicotècnica va permetre adquirir l'equipament i els programes informàtics necessaris per dur a terme el projecte, mentre que l'ajut de la URV (Ref. URV94-GNI07) va permetre realitzar les tasques de catalogació i digitalització del fons existent.

2. Aquest article forma part de la investigació del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC) de la Generalitat de Catalunya, i dels projectes HUM 2006-13121 / FILO del Ministeri d'Educació i Ciència i FFI2009-08202 / FILO del Ministeri de Ciència i Innovació.

s'ubica, que permet la preservació del seu ric patrimoni cultural, però, alhora, actua com un element dinamitzador, ja que al seu entorn es genera una activitat de recerca que fomenta la difusió i la internacionalització dels projectes que s'hi duen a terme.

A més de l'Arxiu de Folklore, la Biblioteca de Lletres de la Universitat Rovira i Virgili conté una secció especialitzada en folklore que inclou obres generals, monografies de referència, i un fons de revistes especialitzades entre les quals destaquen *Fabula*, *Journal of American Folklore*, *Journal of the Folklore Research*, *Estudos de Literatura Oral*, *Cahiers de Littérature Orale*, *Revista d'Etnologia de Catalunya* i *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*. Aquest fons es complementa amb el Llegat Vidal-Capmany, que aplega una part dels fons documentals de les biblioteques dels folkloristes Sebastià Farnés (1853-1934) i Aureli Capmany (1858-1954).

L'Arxiu de Folklore és l'únic en el seu gènere vinculat a una universitat dins de l'àmbit lingüístic català. Des d'aquest punt de vista, la documentació que conserva respon als plantejaments teòrics provinents fonamentalment de l'escola de folkloristes nord-americans —en què destaquen noms tan reconeguts com els de Richard M. Dorson, Alan Dundes, William Bascom i Dan Ben-Amos— que a partir dels anys 60 del segle XX van contribuir a modernitzar la disciplina i a establir-ne un marc teòric necessari per al seu desenvolupament científic. Dan Ben-Amos (1971) va definir el folklore com «una forma de comunicació artística que es produeix en el si d'un petit grup».

En aquest sentit, la denominació «Arxiu de Folklore» recull aquesta tradició de l'escola nord-americana, tot i que el nom adoptat per a la disciplina acadèmica que s'imparteix a les aules de la URV ha estat, posteriorment a la creació de l'*Arxiu*, el d'etnopoètica, que en paraules de Heda Jason —a qui devem el terme— «estudia l'art verbal realitzat per executants competents en un procés d'improvisació» (Jason 1977). L'etnopoètica s'ocupa de la interacció comunicativa quan aquesta té una configuració artística i se situa, així, en el terreny de la semiòtica, entre la pragmàtica i l'etnometodologia. Així, mentre la pragmàtica estudia l'ús interactiu de la llengua en totes les circumstàncies i l'etnometodologia els problemes plantejats per la interacció, l'etnopoètica focalitza la seva atenció en els actes etnopoètics, és a dir, en aquelles interaccions que es resolen amb el concurs de l'art.³

Tot i que el gruix de documents que es troben a l'Arxiu de Folklore responen al plantejament teòric descrit, és a dir, s'ocupen d'un tipus especial de comunicació, la que adopta formes artístiques i es desenvolupa entre persones que es troben en contacte directe per tal de resoldre determinats problemes de la interacció, l'interès de la recerca que es genera al voltant de l'*Arxiu* es dirigeix també cap a altres orientacions relacionades amb el que en podríem dir «arxivística folklòrica». La raó és que considerem que no es pot prescindir del ric patrimoni folklòric que ens han llegat els folkloristes dels segles XIX i XX, que han recollit materials d'acord amb uns altres mètodes i uns altres objectius, però que han aportat una enorme quantitat de dades sobre gèneres i elements concrets (rondalles, balades, etc.) que són patrimoni històric de la cultura catalana.

Des del primer moment, doncs, al costat de l'etnopoètica, l'*Arxiu* es va proposar de treballar en l'arxivística folklòrica. El fet que els folkloristes d'extracció romànica —en

3. Per a una reflexió més extensa sobre aquesta aproximació, v. Pujol 1989 i 2007 i Roviró 1992.

el segle XIX i les seves prolongacions dintre del segle XX— haguessin produït col·leccions de «textos» escrits convertia de manera natural aquests materials en objecte d'estudi per part dels filòlegs. Calia també reconstruir les coordenades a partir de les quals s'havien fet aquests treballs, dreçar-ne un inventari tan complet com fos possible —i per això l'*Arxiu* s'ocupa de la història dels estudis sobre «literatura popular» a les terres de llengua catalana— i aplicar-los els mètodes crítics propis de la filologia acadèmica i específicament, en el cas de la rondallística, fer-los accessibles als investigadors de tot el món a través d'un instrument de recerca generat pel folklore positivista com és l'índex tipològic internacional de rondalles.⁴

Amb els anys, l'*Arxiu* ha esdevingut, doncs, el nucli essencial de la recerca que es du a terme en etnopoètica i folklore, una de les línies del grup de recerca de la URV «Identitat Nacional i de Gènere a la Literatura Catalana» i del «Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC)» de la Generalitat de Catalunya⁵ que apleguen una part del professorat del departament de Filologia Catalana de la URV. La dinàmica investigadora que s'ha dut a terme els darrers anys i l'aposta de la URV per potenciar l'activitat de recerca dels seu professorat han permès disposar d'un personal tècnic de suport. Així, entre els anys 2000 i 2002 l'*Arxiu* va comptar amb el suport tècnic de Mònica López, llicenciada en Filologia Catalana, mentre que a partir del 2005 el tècnic encarregat de donar suport a les activitats de recerca és Emili Samper, també llicenciat en Filologia Catalana a la URV. A més, de forma periòdica, l'*Arxiu* ha comptat amb la dedicació de becaris i becàries que han contribuït de forma eficaç a la catalogació i l'inventari dels materials que any rere any es van incorporant a l'*Arxiu*.

Els projectes duts a terme des de l'*Arxiu* de Folklore han estat els següents:

(1) *ArxiuFolk*: Base de dades de l'*Arxiu* de Folklore.⁶

Conté més de 10.000 documents gràfics, sonors i audiovisuals procedents, majoritàriament, d'entrevistes realitzades a les comarques meridionals del Principat de Catalunya. Aquests documents corresponen a diversos gèneres etnopoètics (rondalles, llegendes, anècdotes, tradicions, acudits, costums, fraseologia, cançons, folklore no oral, etc.). A l'*Arxiu* hi predominen, fonamentalment, documents de folklore oral, però des de fa anys s'hi han anat incorporant també peces de folklore no oral, en la línia d'estimular la conservació i l'estudi de gèneres que tradicionalment no han atret l'atenció dels folkloristes, com són, per exemple, els grafitis. L'*Arxiu* també conté altres tipus de documents sorgits com a conseqüència de les noves formes comunicatives presents en societats desenvolupades com la catalana, com són els missatges de mòbil o els missatges enviats per correu electrònic o per Internet.

Els primers anys de la creació de l'*Arxiu*, amb l'ajut de diversos becaris i becàries, es van anar catalogant, digitalitzant i informatitzant els materials antics fruit dels treballs

4. Per a una primera proposta, a nivell molt general (la distinció dels seus diversos estrats constitutius) d'una futura història crítica dels estudis sobre la literatura popular a Catalunya, v. Pujol 1999.

5. El grup ha estat reconegut i finançat per la Generalitat de Catalunya per al període 2009-2013 (ref. 2009 SGR 644).

6. «*Arxiu de Folklore*». Universitat Rovira i Virgili, 1994-1997 (URV94-GNI07), v. Oriol 1996.

fets per l'alumnat de la llicenciatura de Filologia Catalana entre els anys 1979 i 1994. A partir d'aquesta darrera data, l'alumnat ja va disposar d'una base de dades específica que havia estat dissenyada pels responsables de l'*Arxiu* per tal de fer més fàcil l'emmagatzematge i la gestió dels documents. Mitjançant un model de fitxa estàndard, el treball es presentava ja en suport informàtic i s'incorporava a la base de dades general. Actualment, gràcies a l'ajut obtingut a través d'un projecte d'innovació docent,⁷ s'està dissenyant una aplicació informàtica en línia que faciliti el treball dels alumnes i, alhora, pugui ser consultable per totes aquelles persones interessades en el tema.

La fitxa de la base de dades de l'*Arxiu de Folklore* conté els següents camps:⁸

1. Dades de l'informant: nom i cognoms, edat, professió, llengua, lloc i data.
2. Dades del collector: nom i cognoms, edat i adreça.
3. Títol del document.
4. Transcripció del document.
5. Informació contextual i interpretació.
6. Gènere folklòric

(2) El Patrimoni Oral de les comarques de Tarragona (2002-2003).⁹

El projecte ha tingut com objectiu recollir, mitjançant la tècnica de l'entrevista, relats orals caracteritzats per la seva clara connexió amb el territori. Així, entre els anys 2002 i 2003 es van recollir llegendes, tradicions, contarelles i relats sobre etimologies populars en 39 pobles de les comarques de Tarragona.

El resultat més visible del projecte ha estat l'edició de l'opuscle *El patrimoni oral a les comarques de Tarragona. Relats tradicionals* (Oriol 2005)¹⁰ en el qual es reproduïen relats que fan referència a llocs concrets de la geografia tarragonina com, per exemple, la tradició del «Salt de la reina mora» de Siurana de Prades o la contarella que explica per què l'aqüeducte romà de Tarragona rep el nom de «El pont del diable».

(3) Literatura oral catalana a la Comarca del Baix Aragó-Casp (2007-2008).¹¹

El projecte ha consistit en la realització de treball de camp, durant els mesos de juliol i agost de 2007, en quatre pobles de la Franja d'Aragó: Faió, Favara, Maella i Nonasp, amb l'objectiu de recollir una mostra molt abundant i variada de la literatura oral catalana d'aquests pobles catalanòfons de l'Aragó.

7. «Eines informàtiques de suport a la docència en Etnopoètica i Folklore». Universitat Rovira i Virgili, 2008-2009 (GID10).

8. Per a una explicació detallada sobre els criteris de selecció i tractament dels documents folklòrics, v. Oriol (2002).

9. Fundació URV (ref. T02111S). El projecte ha estat finançat per la Diputació de Tarragona i ha comptat amb la participació dels investigadors Carme Oriol, Txell Granados i Emili Samper.

10. L'opuscle es pot consultar en versió electrònica a l'adreça d'Internet:
<http://www.diputaciodetarragona.cat/houdipu/media/upload/arxius/per_a_tu/cultura/opuscles/oral.pdf>

11. Fundació URV (ref. T06176S). El projecte ha estat finançat pel govern aragonès i ha comptat amb la participació dels investigadors Carme Oriol, Pere Navarro i Mònica Sales.

Els resultats del projecte han estat dos. D'una banda, una base de dades, formada per 604 registres, que forma part del «Archivo del Patrimonio Etnográfico» de la Comarca del Baix Aragó-Casp i, d'altra banda, el llibre *Literatura oral a Faió, Favara, Maella i Nonasp* (Oriol/Navarro/Sales 2010).

(4) RondCat: Rondalles Catalanes (2000-2002, 2005-2007).¹²

El projecte RondCat té per objectiu la catalogació, l'estudi i la difusió de les rondalles de tradició oral recollides en llengua catalana en tota la seva àrea lingüística: Catalunya, Franja d'Aragó, Catalunya del Nord, Andorra, Mallorca, Menorca, Eivissa, Formentera, País Valencià, el Carxe i l'Alguer.

Els resultats més visibles del projecte han estat els següents:

- La publicació de l'*Índex tipològic de la rondalla catalana* (Oriol/Pujol 2003). El llibre conté 546 «tipus» de rondalles, és a dir, 546 «patrons argumentals» sota els quals s'agrupen tota una sèrie de versions diverses d'una mateixa «rondalla tipus». L'Índex s'ha elaborat d'acord amb els estàndards de catalogació internacionals d'Aarne/Thompson/Uther [ATU] (Uther 2004).
- La publicació de l'*Index of Catalan Folktales* (Oriol/Pujol 2008) a la prestigiosa col·lecció Folklore Fellows' Communications de l'Acadèmia de Ciències Finlandesa (Academia Scientiarum Fennica). El llibre és el n. 294 d'una col·lecció que publica les investigacions més avançades en rondallística. A part del seu valor acadèmic, el llibre es proposa reivindicar el paper internacional de la cultura catalana com una cultura específica i diferenciada en el marc de les cultures europees. El llibre amplia en un 25 % la informació apareguda a l'*Índex tipològic de la rondalla catalana* i conté una introducció destinada a un públic internacional on s'explica l'àrea lingüística i cultural catalana i la recerca rondallística feta als Països Catalans.
- El web RondCat [<http://www.sre.urv.cat/rondcat>]

L'objectiu del web RondCat és posar a disposició dels estudiosos i del públic en general una eina que faciliti l'accés a les dades sobre les rondalles catalanes d'una forma ràpida, pràctica i permanentment actualitzada.

El web presenta les següents característiques:

- a) És consultable en quatre llengües: català, anglès, espanyol i francès
- b) El botó CONTINGUT dona accés a unes pantalles en què s'explica:
 - La catalogació de les rondalles.
 - Què hi ha al RondCat. (Aquest apartat inclou la llista d'aplec buidats: un total de 98 reculls de rondalles que corresponen a la tasca duta a terme per 74 folkloristes.)

12. CPCPTC (ref. G935/132; G934 N01/040-INF527; FURV-T050265; 2007/23); URV: programa de Personal de Suport a la Recerca, i projectes d'innovació docent (0703 N-COF. TIC. Doc; PID09-PROFID; GID03). El projecte ha estat finançat pel Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (CPCPTC) i per la Universitat Rovira i Virgili; ha estat dirigit pels professors Josep M. Pujol i Carme Oriol i ha comptat amb la col·laboració de Mònica López i d'Emili Samper com a tècnics de suport a la recerca.

- La recollecció de rondalles a les terres de llengua catalana.
- El projecte de catalogació de les rondalles catalanes. (En aquest apartat s'hi expliquen les diverses fases del projecte RondCat.)

c) El botó CERCAR dóna accés a la base de dades.

La base de dades és una eina pionera en els estudis rondallístics. Un dels seus avantatges és que permet revisar i ampliar sense límit la informació que conté.

La base de dades inclou informació relativa a 6.127 rondalles.

A la base de dades s'hi poden fer cerques segons diferents conceptes: nom del recollector, regió, comarca, municipi, tipus (és a dir, número de catalogació segons l'índex tipològic), folklorista, etc.

En aquest darrer apartat referit al folklorista s'hi pot trobar la següent informació:

- La fotografia.
- Les dades biogràfiques.
- Les publicacions d'interès folklòric.
- Els estudis sobre l'obra folklòrica.
- Els relats recollits/publicats al RondCat.

d) Altres apartats als quals es pot accedir són: qui som, contacte i enllaços.

El web RondCat no només és útil per a la investigació, sinó que també és de gran ajut per a la docència. I més enllà de l'àmbit universitari, també pot resultar d'interès per a altres col·lectius: persones que es dediquen a la dinamització cultural, contacontes, etc.

(5) BiblioFolk: Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana.

El projecte, en una primera fase (2006-2009),¹³ s'ha ocupat de documentar i estudiar les aportacions realitzades pels folkloristes del segle XIX a la preservació de la literatura popular.¹⁴ En una segona fase (2009-2012), el període estudiat correspon a la primera meitat del segle XX.¹⁵

Entre els resultats del projecte està en curs d'edició el Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana i el disseny d'una aplicació informàtica, consultable en línia, per tal de fer accessible la informació als investigadors i a altres persones que hi estiguin interessades.

Amb la creació de les bases de dades relacionades amb els projecte esmentats, l'Arxiu de Folklore persegueix l'objectiu d'esdevenir un centre de documentació de referència especialitzat en etnopoètica i folklore que serveixi per potenciar la recerca i la difusió del coneixement entre els investigadors i la societat en general.

13. «Repertorio biobibliográfico de la literatura popular catalana: el ciclo romántico (1778-1893)». Ministeri d'Educació i Ciència, 2006-2009 (HUM2006-13121/FILO).

14. Han format part del projecte investigadors de les següents universitats i centres de recerca: de la Universitat de les Illes Balears, Jaume Guiscafrè i Caterina Valriu; de l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer, Joan Armangué; i de la Universitat Rovira i Virgili, Magí Sunyer, Josep M. Pujol, Emili Samper, Mònica Sales i Carme Oriol.

15. «La literatura popular catalana (1894-1959): protagonistas, actitudes, realizaciones». Ministeri de Ciència i Innovació, 2009-2012 (FFI2009-08202/FILO). En aquesta segona fase, a l'equip d'investigadors de la fase anterior cal sumar-hi la participació de Montserrat Palau, Anna Vila, Agnès Toda i Laura Villaba de la URV i de Josefina Roma de la Universitat de Barcelona.

Des de l'Arxiu, a més, es potencia la realització de jornades dedicades a l'estudi dels temes relacionats amb el seu àmbit. Així, l'any 2005 es va constituir, dintre de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, el Grup d'Estudis Etnopoètics. Aquest grup aplega la pràctica totalitat dels investigadors que, dintre de les universitats de l'àrea lingüística catalana, treballen en el terreny de la literatura popular. La constitució d'aquest grup va tenir lloc a Tarragona, al Departament de Filologia Catalana de la URV. Des de 2005, el Grup ha organitzat unes jornades d'estudi anuals, que fins ara s'han realitzat a Tarragona, Palma, Alacant, l'Alguer i Montserrat.¹⁶

El 2008, dins del marc de les activitats dedicades a la commemoració del 8è centenari del naixement del rei Jaume I, des de l'Arxiu de Folklore es va organitzar el III curs de Cultura Popular en el qual va participar professorat i alumnat de les Universitats d'Alacant, de les Illes Balears i Rovira i Virgili. El curs va tractar sobre la figura del rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura.¹⁷

A nivell internacional, alguns dels membres del grup de recerca vinculats a l'Arxiu de Folklore, han participat en les jornades dedicades a l'estudi de la narrativa oral realitzades a Toulouse, Pau, Palma, Atenes i Lisboa-Torre das Vargens en les quals hi han assistit investigadors de diversos països (França, Alemanya, Dinamarca, Grècia, Portugal i Espanya). En la reunió realitzada l'any 2008 a Atenes es va constituir el grup ERGON/GRENO (European Research Group on Oral Narrative / Grup de Recerca Europeu en Narrativa Oral) que té com a principals objectius, d'una banda, potenciar els estudis de narrativa oral i, de l'altra, promoure jornades científiques periòdiques en l'àmbit europeu.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BEN-AMOS, Dan (1971): «Toward a definition of folklore in context». *Journal of American Folklore* 84: 3-15.
- JASON (1977): *Ethnopoetry: form, content, function*. Forum Theologiae Linguisticae 11. Bonn: Linguistica biblica.
- ORIOL, Carme (1996): «L'Arxiu de Folklore de la Universitat Rovira i Virgili». *Revista d'Etnologia de Catalunya* 9: 130-131.
- (2002): *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*. Valls: Cossetània.
- (2005): *El patrimoni oral a les comarques de Tarragona. Relats tradicionals*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- ORIOL, Carme i Josep M. PUJOL (2003): *Índex tipològic de la rondalla catalana*. Materials d'Etnologia de Catalunya, 2. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- (2008): *Index of Catalan Folktales*, FFC 294. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

16. Per a més informació sobre el Grup i les seves activitats, v. <<http://blocs.iec.cat/gee/>>

17. Per a més informació sobre el curs, v. <<http://imaginaripopular.blogspot.com/>>

- ORIOL, Carme; NAVARRO, Pere; SALES, Mònica (2010): *Literatura oral a Faió, Favara, Maella i Nonasp*. Lo trill 13. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.
- PUJOL, Josep M. (1989): «La crisi del folklore». *Serra d'Or* 31, n. 359 (nov.): 20-23 (780-783)
- (1999): «Introducció a una història dels folklores». Dins Ignasi ROVIRÓ i Josep MONT-SERRAT (coord.). *La cultura*. Col·loquis de Vic 3. Barcelona: Universitat de Barcelona - Vicerectorat de Recerca, pp. 77-106.
- (2007): «Del(s) folklore(s) al folklore de la comunicació interactiva». Dins Caterina VALRIU i Joan ARMANGUÉ (coord.). *Els gèneres etnopoètics: competència i actuació*. L'Alguer: Edizioni del Parteolla, pp. 97-116.
- ROVIRÓ, Ignasi (1992): «Aproximació a l'estudi de la comunicació folklòrica». *Ausa* n. 128-129: 71-104.
- UTHER, Hans-Jörg (2004): *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. FFC 284-285-286. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.